

06. SLOVENCİ V AVSTRO-OGRSKI

1. Začetek ustavne dobe in vzroki za uvedbo dualizma v habsburški monarhiji

- L. **1859** poraz s Francozi in Piemontom -> poraz, izguba Lombardije in finančna kriza(voj.stroški) povzročijo padec ASOLUTIZMA -> nastopi **USTAVNA DOBA**
- oktobra l. 1860 liberarno meščanstvo izsili **OKTOBRSKO DIPLOMO** (FEDERATIVNA UREDITEV-> dežele imajo notranjo samostojnost; državni in deželni zbori imajo ZAKONODAJNO oblast) -> nastanek spora med FEDERALISTI (plemstvo-konservativci->večja pristojnost dežel) in CENTRALISTI (liberalci-meščanstvo->močna centralna vlada), l.1861 zmaga liberalcev **FEBRUARSKI PATENT** (omejena volilna pravica-cenzus glede na višino plačanega davka; centralizem, volilni sistem v prid Nemcem)
- **Politična razdelitev:**
- **CESAR** (zunanja politika,vojska),
- **PARLAMENT oz. DRŽAVNI ZBOR:**
 - gosposka zbornica->člani od cesarja;
 - poslanska zbornica->člani od deželnih stanov oz zborov razdeljenih na **4 volilne kurije t.j. glede na plačan davek:**
 1. veleposestniki,fevdalci 25% zagotovljenihs cenzusom; direktno
 2. trgovskoobrtno zbornice, direktno
 3. mesta in podeželje-> indirektno do l.1873 (ker volijo **volilne može** šele ti pa potem v imenu njih poslance deželnega zbora)
 4. VIRILISTI (rektor, škof-njim avtomatsko pripada sedež v deželnem zboru),
 5. L. **1896** ustanovljena **peta kurija (72 poslancev – vsi polnoletni stari 24. let državljani) do leta 1907 ko je uvedena direktna. Enaka in splošna volilna pravica za moške)**
 - [Država->dežele-->okraji->občine], ureditev dežel:
 6. glede na pomen **državno namestništvo** (cesarski namestnik) ali **deželna vlada** (deželni predsednik)
 7. samouprava z deželnim glavarjem (voli ga cesar) ,ki je na čelu deželnega zbora
 - najnižja samouprava so **občine** (župan)
- **VLADA** (izvoljena od parlamenta, na čelu ministrski predsednik)
- L. **1866 poraz s Prusijo** (izločena iz boja za prevlado v Nemčiji; izgubi Benečijo; avstrijski Nemci so sami proti premoči ostalih narodov):
 - Dvor popusti MADŽAROM (zahteva po samostojnosti v ogrskem delu monarhije) -> **sklenjena pogodba** (madžari majo probleme z drugimi narodi) pomeni začetek **DUALIZMA:**
 8. Preimenovanje v AVSTRO-OGRSKO (dva enakovredna dela):
 - **avstrijske dežele**; kraljevine in dežele Cislajtanije - cesar;
 - država ogrske krone **Translajtanija** – kralj
 9. vsak ima VLADO in PARLAMENT, skupna **vojska, vladar, zunanja politika in del financ**
- L. **1868 DECEMBRSKA USTAVA** - prevzame določbe februarskega patenta:
 - **Centralistična ureditev**; novi zakoni npr.: **19 člen zagovarja enakopravnost narodov (jezik-šole in uradi); zakon o društvih, zborovanjih, šola-cerkev**

2. Od čitalnic k taborom

- **USTAVNA DOBA** omogoči Slovincem organizirano delovanje (najmočnejši na Kranjskem-Lj, Trst; tudi Goriška; zapostavljena Štajerska ter Koroška)
- Nastanek čitalnic (prva l.1862 Trst)->prirejajo besede-> malomeščani brez slovenskega kmeta-> budijo narodno zavest (slovenščina pogovorna v mestih)
- Središče kulture postane Ljubljana -> l. 1864 **SLOVENSKA MATICA** (založba literature); l. 1867 **DRAMSKO DRUŠTVO** (predhodnik narodnega gledališča); l. 1863 **JUŽNI SOKOL** (telovadno društvo-širi zavest tudi na podeželju); slovenske OŠ
- **SLOVENSKA POLITIKA:**
 - **STAROSLOVENC**I (slo. konzervativci), Ljubljana -> oče naroda **Janez Bleiweis, Lovro Toman, Etbin Henik Costa**; Celovec-> oče koroških slovencev **Andrej Einspieler** izdaja časopis SLOVENEK
 - 10. **FILOZOFIJA:** uveljavljajo slovenščino v javnem in kolturnem življenju; povezovanje z duhovščino, fevdalci, dvorom; sprejetje dualizma
 - **MLADOSLOVENC**I (slo. Liberalci), **Fran Levstik** ureja časopis l.1863 **NAPREJ** (sponzor **Miroslav Vilhar**) pozneje še satirični list **PAVLIHA** -> zagovarja zahtevo po zedinjeni Sloveniji, l 1868 v Mb. izdajo časopis **SLOVENSKI NAROD** – najpomembnejši (zavzema se za zedinjeno Slovenijo in reorganizacijo AO v zvezno državo)
 - 11. **FILOZOFIJA:** Zahteva po odločni narodni politiki in program **ZEDINJENE SLOVENIJE**
 - L. 1867 se dobro pripravijo na deželnozborne volitve -> **večina v kranjskem deželnem zboru; povečanje v Koroškem, Štajerskem, Goriškem in Trsta=> postanemo politično zrel narod**
 - L. 1865 **MARIBORSKI PROGRAM**-staroslovenci-Einspieler (predvideva nastanek Notranje Avstrije s sedežem u Gradcu -iz Štajerske, Koroške, Kranjske; ker bi blo tu le 48% slovencev **MLADOSLOVENC**I PROGRAM **ODKLONIJO**
 - **Fran Levstik, Josip Jurčič, Valentin Zarnik, Valentin Raič, Davorin Terstenjak, Adrej Einspieler** -> nezadovoljni s politiko staroslovencev-> na osnovi **panslavizma** razmišljajo o povezavi z južnimi Slovani-> začne se razvijati **jugoslovanska ideja** (z Rusijo kot zaiščitnico)
 - 12. **Fran Levstik** -> nacionalni boj iz čitalnic k **TABOROM** (zborovanja na prostem) ki jih omogoči zakon o društvih, trajajo od l. 1868 do 1871 ko se jih prepove; prvi v Ljutomeru, največji v Vižmarjih-> taborsko gibanje pomembno za buditev narodne zavesti (zlasti koroška) + zajame tudi preprosto ljudstvo; gibanje vodijo mladoslovenci + ko postane vseljidsko se pridružijo staroslovenci; zahtevajo:
 - **Združitev vseh slovencev + Zedinjeno Slovenijo**
 - **Pouševanje v slovenskem jeziku**
 - **Zahteva po visoki šoli v Ljubljani**
 - **Lokalne zahteve**
 - 13. Tabori postanejo **PLEBISCITI** slovenske narodne volje -> nemški liberarci se ustrašijo (ozemlje-morje)-> vlada Hohenwarta prepove tabore-> slovenski politiki klonijo + Levstik se umakne iz politike
 - L. 1871 se zatiranje s strani Nemcev nadaljuje (liberalna Auersperg-Lasserjeva vlada) z utemeljitvijo da so naš jezik in kultura naša stvar -> začnejo **germanizirati (potujčevanje Slovencev):**

14. Gospodarski (kapital v bankah, d.d.-jih in hranilnicah) in kulturni pritisk
15. Ljudi ki uporabljajo nemščino zaradi koristi/sluzbe **NEMŠKUTARJI**
16. delitev prebivalstva na Nemce in Slovence;
17. poslabšan politični položaj (l 1873 izgubimo večino v kranjski deželi)
18. posledično nastane **SLOGA** (enotnost slovenskega političnega tabora)

3. Prodiranje modernega kapitalizma v slovenijo in gospodarsko socialne posledice (2/2 19.st)

- **POVZETEK:** politika + gospodarsko prehaja iz podeželja v mesto-> večanje ljudi v mestih -> pri nas je večina kmetov (obremenjenih z davki-nimajo denarja) -> gruntarji, veleposestniki, gostilničarji, trgovci = vaški kapitalisti posojajo denar in bogatijo -> revni kmetje bežijo v mesta kjer postanejo **PROLETARIAT** (ind. delavci)
- **GOSPODARSTVO:**
 - o **ŽELEZNICA:**
 19. L. 1857 dokončana Dunaj – Trst Železnica, nato še izgradnja železnic lokalnega pomena -> prihod tujega kapitala in industrijskega blaga -> **propad domačih manufaktur in obrti pa tudi posodabljanje ind. Panog – lokalne proge omogočijo nastanek tovarn**
 20. Železnica potrebuje les -> izsekovanje gozdov -> železnica omogoči delovna mesta (v MB. odprejo delavnice južnih železnic -> Mb. se spremeni v ind. Mesto in osrednje mesto Štajerske)
 21. Vpliva na hiter razvoj Trsta (sem se priseljujejo zaradi dela Slovenci)
 22. Propad starih fužin, manufaktur in starejših tovarn -> nastanejo nove tovarne
 - o **KAPITAL (v obliki d.d.):**
 23. **ŽELEZARNE:**
 - **L. 1869 Kranjska industrijska družba (KID)**-> združuje večino visokih peči na slovenskem-> premalo domačega kapitala vodi v prevzem s strani berlinskega in dunajskega kapitala-> modernizirajo se fužine -> nastanek železarn Štore, jesenice, Škedn pri Trstu
 - L. 1869 se združijo prevaljska in druge koroške železarne -> **Huttenburška železarska družba** -> kljub temu železarstvo **nazaduje** (ostanejo samo Železarna v Ravnah na Koroškem + Štore)
 - Kovači in žebjarji se združujejo v zadruga -> kroparski in kamnogoriški žebjarji
 24. **PREMOGOVNIKI:**
 - Zaradi potreb železarstva ob **Leše pri Prevaljah** in **Pečovniku** nastanejo **Zasavski premogovniki** -> zaradi pomanjkanja kapitala je l. 1872 ustanovljena **Trboveljska premogokopna družba** -> sprva domač in dunajski nato francoski kapital -> združi vse domače premogovnike
 25. Paro zamenja elektrika -> l. 1881 v Tržiču za razvestljavo, pozneje za pogon strojev-> prva javna elektrarna l. 1884 v Škofji Loki-> prvi večji pa na Završnici pri Žirovnici in na Dravi Fala, l.1883 zasveti v Mb. prva žarnica
 26. Zgrajen vodovod -> spoznavanje pomena higiene

27. Bencinski avtomobili _> Janz Puh ustanovi tovarno koles, motorjev in avtoimobilov
28. DRUGO: rudnik svinca Mežica, Rabelj-papirnice (Radeče)-tekstilne tovarne (Litija, Tržič)-tkalnice bombaža (bivše predilnice platna v Lj., Preboldu)-Lesna industrija, usnajrne (Šoštanj), tovarne čevljev, kemična ind.,....
- o SLOVENSKI KAPITAL
 29. Razmerje med domačim in tujim 1:10
 30. V okviru združništva med Slovenci denarno združništvo -> **koncentracije vlog malega človeka v posojilnicah in hranilnicah nastaja slovenski bančni kapital (Josip Vošnjak)**
 31. Prve l. 1872 Ljutomer, Št. Jakob -> nato se hitro povečuje njihovo število (sedež v Celju) -> brata Vošnjak razvijata posojilnice in hranilnice po Schulce-Delitzschovi metodi, tako so primernejše za meščane (namen solidarnostin ne dobiček)
 32. Bogati slovinci (Kozler, Hočevar, Gorup) l. 1872 ustanovijo zavarovalnico Slovenijo
 33. L. 1900 ustanovljena Ljubljanska kreditna banka s podružnicami
 34. Domači kapital okrepi slovensko gospodarstvo, hranilnice pa z ugodnimi posojili zmanjšajo propadanje in izselitve kmetov
 35. V 90. letih 19. stol je višek izseljevanja 150.000 ljudi->udarec za narod

4. Kriza slovenskega kmetijstva in izseljevanje

- Z zemljiško odvezo plemstvo izgubi:
 - o Lastništvo nad zemljo in iz tega izvirajoče pravice
 - o Pristojbine, ker preneha upravljati javnoupravne funkcije
 - o Konec PATRIMONIALNEGA SODSTVA nad kmetom
 - o Odpadejo vse dolžnosti fevdalcem (pomoč ob slabih letinah, epidemije,...)
- Do l. 1855 komisije popišejo zemljišča in določijo odškodnino -> **ZEMLJIŠKA ODVEZA** ->1/3 odpisana na računa fevdalcev kot pavšalni davek -> 1/3 plačajo kmetje v obliki pavšalnih anuitet ->1/3 plačajo dežele => **kmet postane pravi LASTNIK ZEMLJE**
- Naše dežele so agrarne -> kmetijstvo pomembno za hrano, vir akumulacije kapitala in delovne sile -> prevladujejo majhne in razdrobljene kmetije zato gre kmet za dninarja -> počasen napredek (uporaba železnega pluga, preprostih strojev, umetnih gnojil), domača obrt propada, ind. Rastline za lastno porabo-ian,...
 - o **Pomembno vinogradništvo** – pojav trtnih bolezni in borba proti njim (šole in zadruga-izobrazba) -> meščani (lastniki trt) zaposlujejo viničarje->Kmetijske družbe izajajo literaturo, časopise, praktike, predavanja za obveščanje o novostih (Frank Ksaver, Matija Vertovec, Janez Zalokar)->najpomembnejši trg za živila je Trst
 - o **Med veleposestni prevlada gozdov** (Auspergi, Attemsi, Windischgraetzi) zato načrtno izkoriščanje (lastne žage, gozdni strokovnjaki) -> za les Trst in Rijeka -> propad posestev -> pokupijo jih špekulanti ki jih izsekajo prodajo les in zemljo
 - o Kmet redko zmore posodobiti posestva-> težijo ga odškodnine, davki -> nujno posodabljanje-> samo bogati, drugi se zadolžujejo pri vaških oderuhih -> tuje blago konkurira domačemu -> propad domače obrti, tovorjenja,...-> na propad

vpliva pravdanje(skr bza starše, izplačilo bratom in sestram) in dota -> vse vodi kmeta na boben-> izselitev v mesta ali v tujino-> **AGRARNA KRIZA:**

36. V narodno mešanih območjih zemlja preide pod tuj kapital

37. Z propadom kmeta se krepi buržoazija (posoja denarja)- vaško oderuhi, gostilničarji, trgovci

38. Beg kmetov -> njihovo št. Se precej zmanjša

5. Slovenska društva, nastanek in delovanje slo. Pol. Strank

- Po l. 1887 prevladuje nemščina (nemci zavirajo narodna gibanja nenemcev) -> **l. 1879** nastanek **koalicije nenemških narodnih strank z nemškimi klerikalci** (novo vlado vodi **grof Taaffe**)-> **staro in mladoslovenci ga podprejo na Dunaju** -> **DROBTINIČARSTVO** -> liberarci tiho sodelujejo z konservativci (ker zgubijo vpliv na množice + pritisk Nemcev)-> **TIHA SLOGA oz doba slogaštva** (1875-1890)-> večja se vpliv Cerkve
- Na Kranjskem se mesta **politično slovenizirajo (Andrej Winkler)** -> na Koroškem in Spodnjem Štajerskem je uradniško nemško -> nemci prevladujejo v večini mest zato imajo Slovenci poslance samo v kmečkih okrajih -> vlada daje številne koncesije za uporabo slovenskega jezika v šolah, čeprav **ni nikoli enakopravno** (na Kranjskem so vse OŠ slovenske, Štajerska se večja, na Koroškem le nekaj šol) ->
- **v obmejnih pokrajinah je pritisk najmočnejši** (združena nemška gospodarska premoč in državna uprava + posebne nemške organizacije za pospeševanje nemštva)-> nemci razumejo narodna gibanja kot grožnjo zato ustanovijo **narodnoobrambna društva** za germanizacijo -> proti njim se bori **DRUŽBA SV. CIRILA IN METODA**, zaradi slovenskih uspehov se nemci zatečejo k **nasilju** kar sproži **demonstracije** -> **Narodni domovi(kulturna in športna dejavnost) kot odgovor na Nemške hiše**-> vzporedno z **nemškim radikalnim nacionalizmom** se pojavlja **vsnemško razpoloženje (rasizem, antisemitizem)**
- Italjanski **iredentizem** (cilj osvojitve Trsta, Istre, slovenskega Primorja, Dalmacije z otoki, Albanije-gibanje za neodrešeno Italijo) -> vse za prevlado na Jadranskem morju (Mare nostrum) -> organizacije za poitaljančevanje – **Legha nazionale**-> kljub temu se ne vdamo, smo gospodarsko močnejši -> službe v Trstu, OŠ in gimnazija v Gorici, uporaba našega jezika v deželnem zboru in uradih
- **ŠOLANJE**: na slovenskem vseskozi velik pomen
 - o Vpliv cerkve je velik, koristno za koroško (duhovniki poskrbijo za slo. Jezik v šolah) ; Proti koncu 19. stol nasprotja med učitelji in duhovščino -> **klerikalno-liberarni politični boji**
 - o **L. 1869 nov zakon ukine trivialke, normalke in glavne šole** -> **branju, pisanju, računanju in veruku** dodajo **materinščino, zgodovino, zemljepis in naravoslovje**
 - o **Od 6. do 14. leta** obiskujejo šolo; za šolo skrbijo **država, dežele in občine**; osnovne šole **osemletne**-možen vpis na gimnazijo po 4. letu; klasične in realne gimnazijestrokovne šole -> **uveljavljanje slovenskega jezika** -> povečuje se izobrazba in zmanjšuje delež kmeta -> potreba po univerzi
- **DUŠTVA**:
 - o **Slovenska matica in Leonova družba**(znanstvene knjige)
 - o Znanstveniki **Franc Kos, Jožef Štefan, Simon Škubic, Janez Jesenko, Maks Samec**-> nastanek **znanstvenega izrazoslovja**
 - o **L. 1872 Glasbena matica (Benjamin Ipavec, Fran Gerbič, Davorin Jenko, Viktor Parma)**

- o **Mohorjeva družba** (dela za ljudstva), **Ljubljanski zvon** (za zahtevnejše)
- o **Čedalje več društev (pevska, dramska, splošnoprosvetna, gasilska)** -> pomembna za kulturno življenje ter narodnostno podobo podeželja in mest
- **POLITIČNE STRANKE:**
 - o Vse do prve svetovne vojne se za slovensko oblast bijeta **liberarna in klerikalna** stranka -> ob koncu 80. let se sloga začne razbijati -> klerikalci (pomoč v cerkvi, socialno vprašanje-delavstvo, vpliv **novih idej** in splošnega **družbenega razvoja**, krepitev nemškega in italjanskega nacionalizma)
 - o Nasprotnik strpnosti in sloge kardinal **Jakob Missia in Anton Mahnič (klerikalca)** -> slednji zahteva da postanejo verska načela **edino vodilo v kulturnem in javnem življenju** (odklanja boj za suverenost narodov-> ker je oblast dana od Boga-> božje pravo ni odvisno od volje narodov)-> z to filozofijo hoče poseči tudi na literarno področje in prizadane **Simona Gregorčiča**.
 - Prvi razcep l. 1889 na Goriškem, l. 1890 v **Celovcu** začne delovati **Katoliško politično in gosp. Društvo za Slovence na Koroškem** (nastanek tega društva prisili liberarno buržoazijo da se organizirajo=**Slovensko društvo**)-> v Trstu pa liberarno in slogaško društvo **Edinost**
 - **NASTANEK STRANK:**
 - 1892. leta - KNS (Katoliška Narodna Stranka-klerikalci) -> od leta 1905 pa Slovenska ljudska stranka
 - 1894. leta - NNS (Narodno Napredna Stranka-liberalci)
 - 1896. leta – Jugoslovanska socialdemokratska stranka (delavci)
 - o Po uvedbi ustave moč dobiva množica (**l. 1907 za vse moške splošna volilna pravica**)->stranke sestavijo program-> propaganda (strankarski časopisi)
 - o **KATOLIŠKA NARODNA STRANKA:**
 - Kmečke množice in del posvetne inteligence + duhovščina
 - Zahteva po **slovenski avtonomiji** -> **usklajenost življenja z naukom vere**
 - Krščanski socializem, papeževe okrožnice, strah pred socialno demokracijo **prisilijo** KNS v sestavo **SOCIALNEGA in GOSPODARSKEGA programa:**
 - Zahteva vrsto zakonov v korist kmeta (**razdolžitev, prepoved drobljenja**)
 - Delavske pravice (**mezde, kraši del. Čas, zavarovanje**)
 - **Enakopravnost slovenskega naroda** z drugimi
 - Ustanavljajo društva: Orel
 - Vodja SLS je dr. Ivan Šuštaršič
 - Znotraj KNS deluje **Dr. Janez Evangelist Krek** kot odgovor na agrarno krizo -> njegov nauk na osnovi katoliške vere -> opre se **na encikliko papeža Leona XIII. Rerum novarum (O Novis Stvareh)** -> zahteva ureditev družbe po krščanskih načelih -> **krščanski solidarizem** -> **prirejajo se shodi (l. 1892 prvi)** -> **Krek trdi da zlo prihaja iz kapitalizma (uničuje vse nižje sloje kmete,delavce,obrtnike)-> izginjanje ljubezni->prevlada egoizma;** kmečko vprašanje skuša rešiti s pomočjo države (prepoved kopičenja zemlje in drobitve kmetije, odplačilo dolgov in moratorji na njih s strani države) -> možna rešitev delavskih problemov z pravičnimi

plačami, zavarovanji, delavec kot solastnik podjetja -> **rešitev v združništvu**

o **NARODNA NAPREDNA STRANKA:**

- Liberalna buržoazija in inteligenca, del malomeščanov, vaški bogataši, učiteljstvo (idejni razlogi)
- Zahtevajo narodno avtonomijo, splošno-a ne enako volilno pravico
- Izrekla se je za katoliški kulturni program, nima gospod. In socialnega programa
- V 70 letih 19. stol ustanavljajo društva (izobraževalna in strokovna) – SLOVENSKA LIPA->rokodelski pomočniki + socialistične ideje

o **SOCIALDEMOKRATSKA STRANKA:**

- Industrializacija -> povečanje delavcev ->stavke ->praznuje se prvi maj
- Delavstvo v Avstriji se poveže in nastane avstrijska socialdemokratska stranka (not so tudi Slovenci) -> skrajšajo delovni čas -> bratske skladnice za bolezni, poškodbe, ostarelost-> svoja društva-> proti koncu stoletja se organizirajo in nastane **stranka**
- Tako SLOVENSKI DELAVCI l. **1896 ustanovijo Jugoslovansko socialdemokratsko stranko** (slovenski + hrvaški delavci)
 - Program temelji na MARKSIZMU-> imajo veliko poslancev v parlamentu (zaradi vsevečjega števila)-> predvidevajo prevzem po mirni poti-> **PROGRAM:**
 - o **MAKSIMALEN PROGRAM** -> predvideva politični prevzem oblasti (revolucija ali mirna pot)
 - o **MINIMALEN PROGRAM (minimum za delavske zaiščite):**
 - **Popolno svobodo združevanja**
 - **Osemurni delovni čas**
 - **Prepoved nočnega dela**
 - **Nedelje so proste**
 - **Po 14. let strogo ne smejo delati**
 - **Izključitev žensk iz obratov ki jim škodijo**
 - Stranka se posveča bolj minimalnemu programu -> naredi napako ker se ne posveti PROPADANJU KMETOV -> nacionalizacija kmete odbije -> voda na mlin KNS
 - Delavci APELIRAJO NA REŠITEV S PREUREDTVIJO Avstrije -> **vsak narod dobi enotnost in enakopravnost**
 - **Povezujejo se s strankami na Balkanu -> menijo da je rešitev samo v mednarodni združitvi**

o **ZAMISLI STRANK:**

- **KNS(SLS) -> skupaj s hrvaško STRANKO PRAVA razvije TRIALISTIČNI PROGRAM (Slo. + Hr. v novo državo pod žezlom Habsbuuržanov)**
- **PREPORODOVCI (dijaki, študenti) -> zahteva po razbitju monarhije in ustanovitvi skupne države južnoslovanskih narodov**
- **JSDS -> preobrazba Avstrije le na kulturnem področju -> TIVOLSKA RESOLUCIJA -> trdijo da so vsi južnoslovani del enega naroda ki pa naj bi imel skupno le kulturo**
- **IVAN CANKAR -> odkloni strankarske programe -> rešitev v združitvi vseh J. Slovanov v federativno republiko (vsi narodi bi bili enakopravni)**